

TÓTH FERENC

## SZENT MÁRTON, A KATONA\*

GONDOLATOK A SZENT MÁRTON-KULTUSZ SZOMBATHELY FEJLŐDÉSÉBEN  
BETÖLTÖTT KORA ÚJKORI SZEREPÉRŐL

**A** hagyomány szerint Szent Márton tours-i püspök 316 körül született Pannónia római provincia Savaria városában.<sup>1</sup> A jelentős katonai központként működő pannóniai városban szolgáló apja katonai pályára szánta a fiát, akinek a Márton (*Martinus*) nevet adta, amely Mars isten nevéből származott, aki a háború istene volt. Pannonhalma és Szombathely egyaránt szülöttének tartja Szent Mártont, a származás körüli vita több száz éve zajlik, bár a legtöbb történész ezt a kérdést lezártnak tekintti.<sup>2</sup> A szombathelyi származás mellett elsősorban régészeti és levéltári források szolgálnak tanúsággal, a pannonhalmi eredet pedig főleg a bencés szerzetesek középkori hagyományára támaszkodik. A szent kultusza, amely országosan is jelentős volt, mindkét településen igen élénk volt a korai középkor óta. Szent István király országa védőszentjének választotta, mert egyaránt tisztelte benne a katonát és a szentet. A legenda szerint Szent István a Koppany felett aratott győzelme előtt Szent Márton segítségét kérte, és fogadalmat tett, hogy győzelme esetén a pannonhalmi Szent Márton-apátságának adományokat tesz. Györffy György véleménye szerint itt fontos szerepe lehetett a szintén Szent Márton-kultuszát ápoló mainzi érsekségnek, amely elsősorban Gizella királyné környezete révén ért el jelentős hatást első királyunk udvarában.<sup>3</sup>

A későbbiekben a meroving és karoling uralkodók óta rendkívül népszerű katonaszent kultusza kissé háttérbe szorult a középkori lovagszentek – pl. Franciaországban

\* A tanulmány előadás-változata elhangzott a Magyar Tudományos Akadémia Vas Megyei Tudományos Testülete és a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum 2014. november 11-én Szombathelyen megrendezett *Szent Márton, a katona* című konferenciáján.

1 Életéhez lásd : Sulpice, Sévère: *Vie de Saint-Martin* (2 k.), Szerk. Fontaine, Jacques, Paris, 1968.; A III–IV. század szentjei, Szerk. Vanyó László, Budapest, 1999. 151–210. old.; Jordanszky Alexius: *Biographi veteres Sancti Martini Turonensis episcopi confessoris, Posonii*, 1817.

2 Lásd: Tóth Endre: Szent Márton pannonhalmi születéshely-legendájának kialakulása. *Vigilia* 39, 1974/5, 306–312. old. (továbbiakban Tóth E. 1974)

3 Györffy György: *István király és műve*. Budapest (Gondolat), 1983. 119. old.

Szent Lajos, vagy nálunk Szent László – tiszteletének elterjedése nyomán. A kora újkor és a barokk kor Mária-kultusza pedig szintén elhomályosította az egykori savariai születésű szent jelentőségét a szentek katonai segítségéért folyamodó uralkodók körében. Az I. (Nagy) Lajos király által jelentős adományokban részesített Mariazell ekkor vált az 1526 után a magyar királyi címet is viselő Habsburgok kedvelt zarándokhelyévé, ahová háborúk esetén gyakran katonai segítségért folyamodtak.<sup>4</sup>

A középkorban kétségtelenül az egyik legismertebb szentként tisztelt Szent Márton pannóniai születéslegendája a különféle hagiográfiai munkákban jelentős változásokon ment át. Ennek köszönhetően terjedt el például a Szent Márton magyar királyfi legenda is.<sup>5</sup>

A szombathelyi helyi hagyományban a Szent Márton-kultusz nagyon erősen fennmaradt. A régi térképeken gyakran jegyezték meg a város neve mellett annak híres szülötét is.<sup>6</sup> Egy, az 1360-as határjárás megörökítő oklevél említést tesz a kútról is, amelynek vizével a legenda szerint Szent Márton az édesanyját megkeresztelte.<sup>7</sup> A város első középkori plébániájával valószínűleg szintén a mai Szent Márton-templom helyén fennállt kápolna szolgált.<sup>8</sup> Egy 1407-ben kelt és 1525-ben megerősített, a győri püspökség által kibocsátott kiváltságlevél szintén megemlíti a tours-i püspököt mint Szombathely szülötét.<sup>9</sup> Még jelentősebb az a királyi kiváltságlevél, amelyet II. Ferdinánd adott Szombathely városának 1635-ben, annak emlékére, hogy 1632-ben éppen Szent Márton ünnepének nyolcadán győzte le II. Gusztáv Adolf svéd királyt.<sup>10</sup> Az adomány Szombathely valamennyi akkori és leendő polgárát örök időkre mentesítette a királyi kincstárnak fizetendő rendes és rendkívüli adók alól. Az adomány indokaiként az uralkodó a város által a közelmúltban elszenvedett háborús károkat és tűzvészt, valamint Szent Márton szülőhelye iránti tiszte-

4 Jó példát szolgált erre Lotaringiai V. Károly herceg általunk is részletesen kutatott hadinaplója. Amelyben a szerző részletesen megemlékezik arról, hogy a császári és királyi család tagjai a hadjárat sikere érdekében rendszeresen elzarándokoltak Mariazellbe, ugyanakkor a Szent Márton-kultusz szempontjából elsődleges jelentőségű Mainz 1689-es császári ostromakor nem esik említés a szentről. L. TÓTH F.: *Le Journal de Charles V de Lorraine comme source de l'histoire de la reconquête de la Hongrie sur les Turcs* (megjelenik 2015 folyamán az *Histoire, Economie & Société* című folyóiratban).

5 KIRÁLY Ilona: Szent Márton magyar király legendája. Budapest, 1929. 32–33. old.; ECKHARDT, Alexandre: *Les Sept Dormants, Berthe aux grands pieds et la Manekien*. Uő.: *De Sicambria à Sans-Souci: Histoires et légendes franco-hongroises*. Paris, 1943. 94–96. old.; illetve újabban: FALVAY Dávid: Szent Erzsébet, Szent Vilma és a magyar királyi származás mint toposz Itáliában. *AETAS* 28/1. 2008, 65–66. old.

6 A legrégebbi ismert megjegyzés „Sabaria sancti Martini” a XIII. századi ún. herefordi térképen található. A térképet valószínűleg Richard of Holdingham-Lafford készítette. L. MILLER, K.: *Die ältesten Weltkarten IV*. Heft. Stuttgart, 1895.; BENDEFY László dr.: Szombathely neve a herefordi térképen. *Vasi Szemle* 5/3., 1938, 163–168. old.

7 „...prima enim meta eiusdem incipitur a parte orientali a quibusdam salicibus iuxta puteum sancti Martini in civitate Sabarie lapidibus constructum...” TÓTH E. – ZÁGORHIDI CZIGÁNY B.: Források Savaria–Szombathely történetéhez. A római kortól 1526-ig. Szombathely, 1994. 56. old. /Acta Savariensia 9./ (a továbbiakban: TÓTH E. – ZÁGORHIDI CZIGÁNY B. 1994.)

8 HORVÁTH Tibor Antal: Szombathely a XV–XVIII. században, Szombathely, 1993. (továbbiakban: HORVÁTH T. A. 1993.) 347. old. /Acta Savariensia 8./

9 „...non mediocrem religionem, affectionem etiam in divum Martinum presulem et archiepiscopum Turonensem, cui est patria et natale solum...” SCHOENVISNER, Stephan: *Antiquitatum et historiae Sabariensis ab origine usque ad praesens tempus*. Pest, 1791. 274–275., TÓTH E. – ZÁGORHIDI CZIGÁNY B. 1994. 105–106. old.

10 A kiváltságlevél a lützeni csatának (1632. november 6.) állít emléket, amelyben maga a svéd király is életét vesztette.

letet (*ob reverentiam Sancti Martini episcopi et confessoris, cujus nempe idem Sabariae oppidum patria solumque nativum fuisse creditur*) és a svéd király felett 1632-ben Szent Márton ünnepének nyolcadán aratott győzelmet (*in ipsa octava festi praefati beati Martini episcopi, Deo vindice, sub auspiciis nostris per exercitum nostrum superatus*) sorolja fel. Nem véletlen, hogy az adományhoz kapcsolódó kötelezettségek is részben Szent Márton kultuszához kötődnek: a város köteles ezentúl évente 40 forintot adni a Szent Márton-templomnak, ebből 5 forintot a Márton-napi ünnepi misére, amelyen a város bírása és esküdtjei kötelesek részt venni, 5 forintot arra, hogy aznap osszák szét a szegények között, 10 forintot a templom oltárainak és berendezéseinek javítására és 20 forintot a templom épületének restaurálására.<sup>11</sup> A tíz aranyforintot a városi házipénztár<sup>12</sup> minden év novemberében rendszeresen befizette az 1638 óta Szentmártonban tevékenykedő domonkosoknak, illetve a rászoruló szegényeknek, és a XVIII. század folyamán végig lelkiismeretesen eleget is tettek ennek a rendelkezésnek.

Amikor Draskovich György győri püspök, a város földesura az addig plébánia-templomként működő Szent Márton-templomot átadta a domonkos rendnek, a szerzetesek több városi funkciót is átvettek: így például az egyes céhekhez kapcsolódó egyházi feladatokat.<sup>13</sup> A templom továbbra is megmaradt Szent Márton kultuszhelyének, így a domonkos atyákat illették az 1636. évi királyi adományhoz kapcsolódó jogok és kötelezettségek, többek között a Márton-napi alamizsnaosztás. A Szent Márton-tisztelet olyannyira részévé vált a kolostor életének, hogy a szerzetesek heti rendszerességgel emlékeztek meg róla zsolozsmájának elimádkozásával.<sup>14</sup>

A királyi kiváltságlevél hatásainak és jelentőségének vizsgálata során, a vallási és szociális szempontok mellett nem haszontalan megvizsgálni a döntés olyan hadügyi, katonapolitikai és geostratégiai aspektusait sem, amelyek esetleg közrejátszottak annak kibocsátásában. Mielőtt megvizsgálánk a kiváltságlevél kibocsátásának lehetséges okait, érdemes rámutatnunk, hogy Szombathely városa nem először kapott Habsburg-uralkodótól hasonló kiváltságlevelet. Mátyás király halála (1490. április 6.) után Habsburg Miksa római király és későbbi német-római császár rögtön nekilátott a magyar megszállás alatt álló ausztriai területek visszaszerzéséhez, majd a hadműveletek hamarosan a nyugat-magyarországi területekre is átterjedtek. Először a főleg bajorokból és svábokból álló Szent György zászlóalj vette ostrom alá a várost, amely sokáig ellenállt. Az uralkodó személyesen is megjelent az ostromnál, és végül elfogadta az őrség ajánlatát, amely alapján 1490. október 19-én elfoglalta a szombathelyi várat, amelyet egy helyőrséggel megerősít-

11 „... in Festo ejusdem divi Martini, Loci Plebano, pro tempore constituto, tumque in ipsa aede sancti Martini summum sacrum celebranti, ad altare quinque florenos hungaricos solemni ter offerant, & alios similiter quinque florenos pauperibus, & mendicis in elemosynam eodem die distribuunt.” Schoenvisner, S. op. cit. p. 318–320. Az oklevél eredetije a város levéltárában volt (Privilegia Nr. 9.), jelenleg azonban nem található. Az oklevél latin szövegének szakavatott értelmezéséért itt szeretnék köszönetet mondani Zágorhidi Czigány Balázs kollégámnak.

12 A házipénztár, vagy a korabeli latin kifejezéssel „cassa domestica”, legalább a XVII. század óta létezett Szombathelyen. Történetéhez lásd: FEISZT György: Szombathely mezőváros pénzügyigazgatása a XVII–XVIII. században. Vas megye múltjából III. Levéltári évkönyv. Szerk.: Kiss Mária, Szombathely, 1986. 124–139. old.

13 SZALAY László: A szombathelyi Szent Domonkos-rendiek lelkipásztori működése. Szombathely, 1938. 21–22, 30. old.

14 Uo. 123–128. old.

ve hagyott hátra, és vonult tovább Székesfehérvárhoz.<sup>15</sup> A forgandó hadszerencse miatt azonban hamarosan vissza kellett vonulnia, és még ugyanazon év december 23-án Némétújhelyen kelt kiváltságlevelében Szombathely várost mentesítette mindenféle adótól és harmincadtól, és egyúttal utasította alattvalóit ennek tiszteletben tartására.<sup>16</sup> Miksa naplójának tanúsága szerint tudatában volt annak, hogy tours-i Szent Márton püspök a város szülöttje volt<sup>17</sup>, de erre a tényre a kiváltságlevelben nem találunk utalást. Sokkal valószínűbb, hogy a kiváltságlevelet a katonai helyzet változása miatt adta a városnak, és ezzel kívánta nyugat-magyarországi pozícióit megerősíteni.

Valószínűleg hasonló megfontolások vezették II. Ferdinánd német-római császárt és magyar királyt is, amikor Szombathely városának 1635-ben királyi kiváltságlevelet adományozott. A kiváltságlevelél konkrét előzménye – mint már korábban utaltunk rá – egy győztes csata volt, amelyet Szent Márton ünnepe táján vívtak a császári seregek az addig legyőzhetetlennek hitt svéd uralkodó, II. Gusztáv Adolf serege ellen. Röviden idézzük fel a lützeni csata történéseit és jelentőségét a témánk szempontjából! A lützeni csata a harmincéves háború egyik döntő ütközete volt, amely a háború ún. svéd szakaszában (1631–1635) zajlott. Mint ismeretes, a harmincéves háború e szakaszának főszereplője a svéd király, II. Gusztáv Adolf volt, aki több európai hatalom – köztük a katolikus Francia Királyság – anyagi támogatását élvezve számos hadászati és harcászati újítás bevezetésével és a katonái lelkesítésével rendkívül ütőképes protestáns hadsereget hozott létre. Ezen új rendszerű svéd hadsereg élén lépett be az évszázad háborújába II. Gusztáv Adolf 1631 elején a protestáns hatalmak oldalán. Elsősorban vallási okokkal magyarázta a háborúját, de sokan nem bíztak a sikerében. Az első jelentős győzelmét a breitenfeldi (Lipcse mellett) csatában aratta 1631. szeptember 17-én, ahol érzékeny vereséget mért Tilly és a Liga seregeire. Ezt követően egy fergeteges 14 hónapos hadjáratot folytatott Németországban, ahol a Habsburgok ellen indított vallásháborújából egyre inkább a rajnai katolikus fejedelemségek elleni, öncélú rablőháború vált. 1631 decemberében elfoglalta a nemcsak stratégiai szempontból fontos, de Szent Márton nyugat-európai kultusza szempontjából is kiemelkedő jelentőségű Mainz városát, amelybe – hasonlóan majdnem két évszázaddal korábbi II. Nassaui Adolf 1467-es bevonulásához – a város Szent Mártont ábrázoló szimbolikus kapuján, a *Gautor*-on (más néven *Gaupforte*) keresztül vonult be december 23-án.<sup>18</sup> Mainz elfoglalása után a svéd király átkelt a Rajnán, és seregeivel kifosztotta Elzászt. A kifosztás részben a háború ideológiai, vallásháborús jellegével, részben pedig a hadellátás logisztikai problémáival volt magyarázható.

A harmincéves háború során az európai hadseregek létszáma jelentős mértékben megnövekedett, ugyanakkor az ezzel járó logisztikai hadtáprendszer kialakulása csak néhány évtizeddel később zajlott le. Ennek rendkívül súlyos következményei voltak a harmincéves háború idején, hiszen a hadműveletek során a nagyszámú zsoldoshadseregek ellátását gyakorlatilag a civil lakosság terhére, vagy annak szabályos kifosztása révén oldották meg. Ennek köszönhetően a háború súlyos demográfiai következményekkel járt,

15 HORVÁTH T. A. 1993. 291–292. old.

16 TÓTH E. – ZÁGORHIDI CZIGÁNY B. 1994. 94–95. old.

17 Uo. 111. old.

18 A *Gautor* történetéhez: DÖRRLAMM, Rolf – FEICK, Susanne – FISCHER, Hartmut – KERSTING, Hans (szerk.): *Mainzer Zeitzeugen aus Stein. Baustile erzählen 1000 Jahre Geschichte.* Mainz 2001.; STEPHAN, Ernst: *Das Bürgerhaus in Mainz (Das deutsche Bürgerhaus. Bd. 18).* Tübingen 1974.

számos korábban virágzó európai régió, pl. Elzász szinte teljesen kiürült a hadseregek pusztításai és élelmiszer-rekvirálásai miatt.<sup>19</sup>

A svéd sereg 1632 elején kelet felé fordult, s folytatta a rablóhadjáratát Bajorországon keresztül. Ez év májusában a svédek elfoglalták Münchent. A császár ekkor ismét a gátlástalan zsoldosvezért, Wallensteint bízta meg a hadműveletek irányításával. Ezek után a két hadsereg egymást követve vonult Szászországba, melyet kölcsönösen kifosztva úgy tűnt, hogy az 1632-es hadjárat végéhez értek. Wallenstein csapatainak egy részét november elején már téli szállásra küldte, ő maga pedig a főerőkkel Lützen városánál állomásozott, miközben a szász seregek felmentését váró svéd hadsereg sáncokkal erősítette meg táborát. Wallenstein arra alapozta a haditervét, hogy a svédek nem merik megtámadni csapatait, ezért csapatait szétválasztotta és szétküldte, hogy pusztítsanak el mindent, és vágják el a svédek utánpótlási vonalait. II. Gusztáv Adolf, amint értesült a dologról, megtámadta Wallenstein seregét. A császári csapatok központi erői négy dandárra osztva négyszög alakzatokban álltak fel, minden négyszög három tercióra oszlott, spanyol mintára. A jobbszárnyuk Lützen város erődítményeire támaszkodott, a balszárny viszonylag gyenge volt. A Lipcse és Lützen közötti utat muskétások védték. A svédek harcállása két vonalból állt, amelynek ereje a svéd király taktikája szerint a lovasság, a gyalogság és muskétások együttes alkalmazásán alapult.<sup>20</sup>

A harcműveletek lefolyását nagy mértékben akadályozta a november 16-án leszállt sűrű köd, amely miatt csak délelőtt 11 körül indult meg az első svéd támadás. A nehezen kicsikart előrenyomulásukat hamarosan visszaverték a császáriak Wallenstein-nel az élükön. Az ellentámadás elindulásakor lépett közbe a svéd király is; belevetette magát a küzdelembe, ám az ágyúk füstjétől még átláthatatlanabbá vált ködben elsodródott a kíséretétől, és a rohamozó császári lovasság közé keveredett. A visszaemlékezések szerint három pisztolylövés végzett vele : egyik a karján sebesítette meg, amitől irányíthatatlanná vált a lova, a másodikat a hátába kapta és leesett a lováról, a harmadik, a fejlövés pedig végzett vele.

A csata a király halála ellenére a svédek győzelmével végződött, bár óriási veszteségeket szenvedtek, és köztük volt a legendás hadvezér uralkodójuk is. Ezért erre a győzelemre méltán ragasztották a későbbiekben a pirruszi jelzőt. A csata kétségtelenül fordulópontot jelentett a harmincéves háború svéd szakaszának menetében, hiszen II. Gusztáv Adolf király halálával a háború legnagyobb hadvezére esett el, ami sokkal többet ért, mint az itt kiharcolt győzelem. A király páncélját a bécsi császári kincstárban sokáig győzelmi trófeaként mutogatták, és óriási jelentőséget tulajdonítottak e győzelemnek. Két év múlva a nördlingeni csatában (1634. szeptember 6.) a császáriak stratégiai győzelmet arattak a svédek felett. A legyőzhetetlen svéd hadsereg mítosza ezzel végleg szertefoszlott, és Svédország a következő évben a prágai békével kilépett a harmincéves háborúból.<sup>21</sup>

A lützeni csata kétségtelen fontos jellegét kiemelve, érdemes megvizsgálni: milyen szempontok vezethettek ahhoz, hogy a Szent Márton születéshelyét őrző nyugat-magyarországi mezővárost a Habsburg uralkodó 1635-ben kiváltságlevéllel látta el. A harmincéves háború kétségtelen vallásháborús jellege miatt természetesnek tűnhet, hogy az egyébként is az ellenreformáció – vagy más néven katolikus reformáció vagy katolikus

19 L. a kérdéshez : BOEHLER, Jean-Michel: Une société rurale en milieu rhénan: La paysannerie de la plaine d'Alsace 1648–1789 (3 k.). Strasbourg, 1994.

20 PARKER, Geoffrey: The Thirty Years' War. New York (Military Heritage Press), 1984. 130–132. p.

rekonkviszta – bajnokaként ismert II. Ferdinánd egy katolikus szent kultuszát igyekezett megerősíteni. Ugyanakkor érdemes arra is rámutatnunk, hogy milyen egyéb politikai vagy katonai indítékai lehettek e döntésnek.

Szombathely városa a nyugat-magyarországi kereskedelmi és katonai útvonalak egy fontos – mondhatni stratégiai jelentőségű – csomópontján helyezkedett el, amelyet a Habsburgok örökös tartományainak védelme szempontjából semmiképpen sem tekinthetünk elhanyagolható jelentőségű településnek. A császárváros védelme a Duna stratégiai útvonala felől több fontos erődítménnyel (Győr, Komárom) biztosítottak tűnhetett e korban. A Felső-Magyarország irányából esetleg fenyegető támadások ellen Érsekújvár modern erődítménye egészen az 1663-ban bekövetkezett elestéig biztos védelmet nyújthattott. A Győrtől délre eső területek viszont ennél jóval bizonytalanabbnak tűnhetnek. Ezt a dunántúli végvárrendszert kikerülő Bethlen Gábor hadjáratai jól bizonyították. 1618-ban Felső-Magyarországról Bécs falaig is eljutott, 1620-ban pedig Bethlen hadai a Dunántúlon átkelve Zala és Vas vármegye felől indultak a Habsburgok alsó-ausztriai területei felé. A hadjárat végül is 1620 szeptemberében a Lakompaknál elszenvedett vereség következtében hiúsult meg. Fontos megjegyeznünk, hogy 1619-ben Vas vármegye még – köszönhetően Batthyány (II.) Ferenc személyének is – a Bethlent elfogadó dunántúli vármegyékhez tartozott, és még követeket is választott a Bethlen által ezen év november 11-ére összehívott pozsonyi országgyűlésre, ahol 1620. január 8-án Bethlent „Magyarország fejedelmévé” választották. A fejedelem egy héttel később ünnepélyesen „örök szövetségre” lépett a cseh–morva–sziléziai–lausitzi, illetve alsó- és felső-ausztriai rendekkel, majd békét kötött II. Ferdinánddal.<sup>22</sup> Mindez bizonyítja, hogy Szombathely városa és Vas vármegye politikai orientációja nem volt közömbös az osztrák örökös tartományok védelme szempontjából, és adott esetben igen komoly stratégiai szerepet tölthettek be akár a császárváros és a tartományok védelmében. Egészen friss kutatások szerint Bethlen Gábor 1621-ben már egy Stájerország elleni hadjáratról igyekezett meggyőzni a Portát.<sup>23</sup>

A magyar történetírásban eddig kevésbé figyeltek fel arra a magyarországi rendekkel való kiegyezést elősegítő politikára, amely Bethlen Gábor erdélyi fejedelem II. Ferdinánd elleni 1619–1621. évi magyarországi hadakozását követte. A háborút a nemzetközi szempontból is fontos morvaországi nikolsburg-i<sup>24</sup> békeszerződés zárta 1621–1622 fordulóján, amely megteremtette a lehetőséget az 1622 májusa és augusztusa közötti soproni országgyűlésen a bécsi udvar és a magyar rendek, illetve a fejedelmi hadjáratok alatt ismét két táborra szakadt magyar politikai elit kibéküléséhez. Ez a királyné-koronázással is megerősített kiegyezés – Pálffy Géza újabb kutatásai szerint – országos szinten is új hatalomelosztással járt, mivel szinte minden magyar világi és katonai főméltóság posztjára új személy került.<sup>25</sup> Véleményünk szerint ennek, a magyar rendekkel való kie-

21 WEIGLEY, Russell F.: *The Age of Battles. The Quest for Decisive Warfare from Breitenfeld to Waterloo.* Bloomington and Indianapolis (Indiana University Press), 1991. 32–34. p.

22 L. ehhez: DOMINKOVITS Péter: Bethlen Gábor levelei Vas vármegye rendjeihez (1620) *Lymbus Magyarástudományi Közlemények* 3, 2005, 63–71. 64. old.

23 PAPP Sándor: Bethlen Gábor ismeretlen hadjárati terve II. Ferdinánd és a katolikus Európa ellen. Kármán Gábor – Kees Teszelszky (Szerk.): *Bethlen Gábor és Európa.* Budapest, 2013. 103–127. old.

24 Ma Mikulov Csehországban.

25 Egészen frissen PÁLFFY Géza: »Crisis in the Habsburg Monarchy and Hungary, 1619–1622. The Hungarian Estates and Gábor Bethlen«, *Hungarian Historical Review* 2 (2013) nr. 4. 733–760; DOMINKOVITS Péter – KATONA Csaba (szerk.): *Egy új együttműködés kezdete. Az 1622. évi soproni koronázó országgyűlés.* Sopron (Magyar Nemzeti Levéltár Győr–Moson–Sopron megyei Soproni Levéltára – Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet), 2014.

gyezést és együttműködést kereső politika folyamodványának tekinthető a Szombathely városának adományozott, 1635-ben kelt kiváltságlevelével is. A magyar rendek és nem kis részben a magyar városok részvétele a harmincéves háborúban jól jellemzi a folyamat sikerét. A hamarosan trónra lépő III. Ferdinánd már ennek szellemében, magyar királyként vett részt a nördlingeni csatában, szívesen öltött magára magyar nemzeti viseletet, és a hagyomány szerint még magyarul is kiválóan megtanult. Figyelemre méltó ikonográfiai emlékek őrzik e magyar királyi reprezentáció megnyilvánulásait; elég, ha Rubens néhány képére – a bécsi Kunsthistorisches Museum-ban található, e témát ábrázoló képeire – vagy széles körben elterjedt metszeteire gondolunk. E kiegyezési folyamat egyik látványos sikerének tekinthetjük azt is, hogy 1635-ban jelentek meg az első magyar huszáregységek, az immár a harmincéves háború francia szakaszának kezdetén, a rajnai fronton, amely abban az időben valóságos szenzációnak számított a közvéleményben, amint erről a történész Dom Calmet által elmesélt történet is beszámol.<sup>26</sup>

Szombathely korabeli erődítményeiről nem sok információval rendelkezünk. Az egykori karoling-középkori várépület ez időre már romos állapotba került, és a városfal sem tudott volna ellenállni egy komolyabb ostromnak. Egy családi hagyatékban fennmaradt ábrázolás, Szombathely elképzelt látképén megfigyelhető védművek elsősorban a lovassági és rövid ideig tartó gyalogsági támadások ellen nyújthattak védelmet, a tüzéséggel szemben viszont már legfeljebb néhány napig tarthatott volna ki a város védelme. Mindenesetre Bethlen Gábor fejedelem zömében lovasságból álló serege, illetve kisebb török portyázó csapatokkal szemben valószínűleg hatékony lehetett a város védelme. A törökök már a XVI. század végén a szigetvári szandzsák igen kiterjedt kanizsai náhijének igényterületként tartották számon Szombathely környékét, és minimális adót behajtottak a város környékén.<sup>27</sup>

A város megnövekedett stratégiai és gazdasági jelentőségét a következő évtizedek eseményei is bizonyították. Egyes források az 1664-es török hadjárat Kanizsa felmentése utáni valószínűsíthető hadicéljaként is Szombathely és környékének feldúlását tekintették.<sup>28</sup> Mindenesetre a körmendi csatározás után Szentgotthárdnál sorra kerülő augusztus 1-jei ütközet ezt szerencsére lehetetlenné tette. Itt jegyeznénk meg, hogy a körmendi és szentgotthárdi harcokban oroszlánrészt vállaló francia csapatokban szolgáló önkéntesek közül többen a Szent Márton-kultust élénken ápoló Tours környékéről érkeztek. A francia kontingens vezetője – Jean de Coligny-Saligny gróf – a győztes csata után tíz nappal levelet intézett Szombathelyről Raimondo Montecuccolinak, a szövetséges keresztény hadak fővezérének.<sup>29</sup> A levél keltezése érdekes, mivel a humanista szellemű francia katona a város

26 A történet szerint az első Rajnán átkelő magyarok egy fogoly kapitányt akartak feláldozni annak emlékére, hogy a magyarok évszázadok óta először viseltek hadat rajnántúli területen: »Là un Régiment de Hongrois joignit Son Altesse, & à son passage tailla en pièces la Garnison du Château de Hambourg. Le Duc Charles eut beaucoup de peine de tirer de leurs mains un Capitaine qu'ils vouloient sacrifier sur le bord du Rhin, en perpétuelle mémoire de leur passage de ce fleuve ; étant les premiers de leur Nation, qui depuis plusieurs siècles s'étoient fait voir en deça du Rhin.« CALMET, Dom Augustin: Histoire ecclésiastique et civile de la Lorraine, tome III. Nancy, 1728. 306. p.

27 SZ. SIMON Éva: A hódoltságon kívüli „hódoltság”. Oszmán terjeszkedés a Délnyugati-Dunántúlon a 16. század második felében. Budapest, MTA BTK, 2014. 186–187. old.

28 REDLICH, Oswald: Weltmarcht des Barock. Österreich in der Zeit Kaiser Leopolds I. Wien, R. R. Rohrer Verlag, 1961. 187. p.

29 A levelet kiadta: TÓTH Ferenc: Coligny és Montecuccoli Szombathelyen 1664-ben, *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények* 2009/3, 34–35. old. A forrás lelőhelye : Österreichische Staatsarchiv, Kriegsarchiv (Bécs, Ausztria) Alte Feldakten 1664 – Karton 163 (Türkenkrieg VIII) fol. 668–669.

ókori latin nevét, Sabaria-t használja, ami arra utal, hogy ismerhette a hely történelmét, és valószínűleg meglátogatta a város műemlékeit; ekkor minden bizonnyal arról is megbizonyosodhatott, hogy a helyi hagyomány hogyan őrzi a legnépszerűbb francia szent, tours-i Szent Márton születésének tradícióját. A francia segélycsapatok egy másik neves résztvevője, a Brissac hercege<sup>30</sup> kíséretében utazó Charles Le Maistre abbé szintén feljegyezte, hogy a francia csapatok a csata után Szent Márton falva irányába vették útjukat.<sup>31</sup>

A szombathelyi királyi kiváltságlevél Szent Márton ünnepét kiemelő és azt hosszú távon megőrző jellegének van egy másik katonai vonatkozása is. A Szent Márton ünnep az év egyik legfontosabb időszakváltó ünnepe volt. Hagyományosan ez idő tájt értek véget a hadjáratok, és vette kezdetét a békés téli időszak. A háborúzás ideje így márciustól – Mars havától – Márton ünnepéig zajlott, és különböző gyakorlati szempontok – elsősorban a takarmánybeszerzés problémái – miatt ezt követően csak elvétve folytattak hadműveleteket. Közismert meteorológiai tény volt a Szent Márton nyara időszak, amely az év utolsó enyhe időszakát jelentette, amellyel egyben lezárultak a hadjáratok is. Zrínyi Miklós 1664-es téli hadjárata vagy Turenne 1674–75-ös téli hadműveletei ritkaságszámba mentek. A lützeni csata ebből a szempontból is figyelemreméltó eseménynek számított.

A kora újkorban Szent Márton ünnepe a gazdasági év zárónapja is; különféle adók, járandóságok befizetési ideje, tisztújítási terminus volt.<sup>32</sup> Franciaországban ezen a napon kezdődött a királyi bíróságok (parlamentek) üléseinek időszaka.<sup>33</sup> A Magyar Királyság történetében is gyakran ez idő tájt ült össze a rendi gyűlés, a diéta, amelynek ünnepi nyitóeseménye leggyakrabban a pozsonyi Szent Márton dómban celebrált ünnepi mise volt. Itáliában a Szent Márton nap volt a lakásbérleti szerződések végső dátuma, ezért az olaszban a „fare San Martino” kifejezés az „elköltözik”, „szedi a sátorfáját” értelemben használatos. Egy érdekes Solferino-i csatához (1859. június 24.) kapcsolódó történet is őrzi ennek emlékét, amikor egy San Martino helységért való küzdelem során II. Viktor Emmanuel király így kiáltott a katonáihoz: „*Fieui, venta piè San Martin, se d’noi almàn lo fan fè a nui!*” vagyis „*Fiaim, vegyétek be Szentmártont, mert ha nem teszitek, a németek üznenek ki innen minket!*”<sup>34</sup> A történelem érdekes fordulataként a király unokája III. Viktor Emmanuel (1869–1947) király – akinek a születésnapja éppen november 11-re esett – volt, aki a szent katonai tiszteletét leginkább ápolta. A hagyomány szerint az ő uralkodása idején – az első világháború során – vált Itáliában Szent Márton a gyalogság védőszentjévé. Ezt később XII. Pius pápa 1951. május 24-i pápai levelében is megerősítette.<sup>35</sup>

A Márton ünnep katonai vonatkozásai megnyilvánulnak különféle gasztronómiai szokásokban is, hiszen Szent Márton ünnepe sok európai országban az adventi időszak előtti utolsó nagy népünnep volt, különféle speciális ételekkel és italokkal. Egy régi deák-

30 A Brissac-család ma is álló ősi fészke, mai nevén Brissac-Quincé Tours-tól kb. 100 kilométerre nyugatra fekszik.

31 „Notre armée décampa le matin, douzième d’aoust, pour aller au village de Saint Martin...” LE MAISTRE, Charles: Voyage en Allemagne, Hongrie et Italie. 1664–1665. Paris, 2003. 180. p.

32 BÁLINT Sándor: Ünnepi kalendárium. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából. Budapest, Szent István Társulat, 1977. 463–470. old.

33 Olivier Chaline professzor (Université Paris-Sorbonne, Párizs) szíves közlése.

34 Ciro Paoletti (Olasz Hadtörténeti Bizottság, Róma) szíves közlése.

35 Breve Apostolico ordinato da Sua Santità Pio XII per la nomina di San Martino di Tours a Patrono dell’Arma di Fanteria. A dokumentumot Ciro Paoletti Úr bocsátotta rendelkezésemre, szíves segítségét ezúton is szeretném megköszönni. A levél szövegét lásd a függelékben.



mondás szerint *Gaudia Martini: anser et amphora vini*, vagyis bort ittak, és ludat ettek e nevezetes ünnepen. Az új bor ünnepe szinte az egész kontinensen elterjedt volt a korban, és így egyfajta borünnepként is nagyon népszerű volt Szent Márton ünnepe. Bod Péter szóhasználata szerint „*Martinalia (...) se mint Bacchanalia, s olyan második Fársáng is volt ezen régiéknél. Sült Ludat ettek és új Bort ittak.*” Másutt a borivást Bod a katonasággal kötötte össze: „*Sz. Márton nyavalyája, régen a franciák a részegséget mondották annak, azért-é, hogy 1. a' katona virtus, Márton pedig katona volt, 2. vagy pedig hogy ezen a napon szoktak volt megrészegedni.*”<sup>36</sup> A lúdevés elsősorban észak- és közép-európai hagyomány volt szintén rengeteg helyi jellegzetességgel. A pozsonyi hagyomány például a lúdevést összekapcsolta Bécs második ostromának hagyományával (1683). Nem hiányoztak az édességek sem Szent Márton asztaláról; elég, ha különféle holland, lengyel vagy például a híres német vagy svéd süteményekre gondolunk. Ez utóbbiak közül nagyon érdekesen kapcsolódnak a Szent Márton ünnepkörhöz a Gusztáv Adolf halálának emléknapjára (*Gustav II Adolfsdagen* – November 16.) készített, a király képmását viselő sütemények. A Szent Márton ünnepe és katonai emlékjellege már itt is megfogható, bár sokkal kisebb mértékben, mint Franciaországban a későbbi I. világháborús emléknap (*Jour du Souvenir* vagy *Jour de l'Armistice*) esetében. Természetesen a Franciaországban nagy hagyományokkal rendelkező Szent Márton ünnep hatásának hangsúlyozása mellett nem szabad megfeledkezni a naptárban viszonylag közeli Mindenszentek és Halottak napja egyházi ünnepek hatásáról sem.<sup>37</sup>

A Szent Márton-kultusz Szombathely történetében játszott katonai vonatkozásainak hatalmas témájából szemelgető esszénk végéhez közeledve megállapíthatjuk, hogy a kora újkor idején Szombathely város és a Habsburg királyok között egyre szorosabb kapcsolat alakult ki, amely a város fejlődése szempontjából jelentős következményekkel járt. A lützeni csatának emléket állító privilégiumlevél célja a szent kultuszának erősítésén túl a királyi hatalom és a városvezetés kapcsolata a későbbi évszázadokban még jelentőse-

36 Bod Péter válogatott művei. Szerk. Torda István, Budapest, Magvető, 1982. 112. old.

37 Nyilvánvaló, hogy a hadiesemények alakulását nem lehetett olyan mértékben előre tervezni, hogy a nevezetes fegyverszünet aláírására éppen 1918. november 11-én kerüljön sor, ugyanakkor a történet számos tanulságos adalékkal szolgál a Szent Márton kultusza iránt érdeklődő olvasók számára is. Egyfelől köztudomású volt, hogy Ferdinand Foch marsall (1851–1929) mélyen hívő katolikus ember lévén nagy valószínűséggel fontos szerepet tulajdoníthatott a neves európai katonaszent ünnepének. Ennek szép bizonyítékát szolgáltatja az általa készíttetett és a tours-i Szent Márton-bazilika kriptájában elhelyezett *ex voto* emléktábla, amelyen a fegyverszünet dátuma és a marsall Szent Mártonnak mondott köszönőszava áll. A fronton zajló események és a tárgyalások a szakirodalom véleménye szerint az 1918. november 8-án megérkező német küldöttekkel folyó tárgyalások november 10-ről 11-re virradó éjszaka értek véget, és az aláírás időpontját a marsall kérésére november 11. hajnali 5-re datálták, hogy a fegyverszünet pontosan aznap tizenegy órakor – vagyis hat órával az aláírás után – lépjen életbe. A hármas 11-es számkombináció (a 11. hónap 11. napjának 11. órája) elsősorban a hadseregben szokásos gyakorlati szempontból volt jelentős: elsősorban azért, hogy könnyen megjegyezhető és nehezebben eltéveszthető időpont legyen. Ezenkívül fontos szempont volt az is, hogy a novemberi ködös időben lehetőleg ne a tájékozódást bizonytalanná tevő reggeli órákban történjen a jeladás, amely esetleg fatális félreértéshez vezethetett, hanem a viszonylag kitisztultabb látási viszonyok közötti nappali időszakban. Sokkal érdekesebb az a tény, hogy miért válhatott a fegyverszünet aláírásának dátuma jeles nemzeti ünneppé. Ebben a tárgyban – Bruno Judic professzor megállapítása szerint – az 1920-as években kialakult megemlékezések játszottak jelentős szerepet. A novemberi 11-i fegyverszünet és a Szent Márton ünnep kapcsolatáról érdekes beszélgetéseket folytattam Bruno Judic (Université François Rabelais de Tours) és Georges-Henri Soutou (Institut de France, Université de Paris-Sorbonne) professzorokkal. Írásomhoz felhasználtam Judic professzor 2014. november 11-én Tours-ban elhangzott előadásának írott változatát, amelyért ezúton is szeretnék köszönetet mondani Neki!

ben elmélyült, és ehhez a Szent Márton-kultusz nem csekély szerepet játszott. Ennek köszönhető az a tény is, hogy az 1777-ben Mária Terézia által alapított szombathelyi püspökséget Szent Mártonnak ajánlották fel, ami nemcsak a szent kultuszának megerősödéséhez járult hozzá, hanem megteremtette egy modern szellemi központtal rendelkező város fejlődésének kereteit is.

## FÜGGELÉK

*Breve Apostolico ordinato da Sua Santità Pio XII per la nomina di San Martino di Tours a Patrono dell'Arma di Fanteria. (Libera versione sintetizzata).*

E' da tutti ammesso che non si sia potuto congiungere il valore militare con la religiosità e con l'amore per gli indigenti, se non col sorgere della civiltà Cristiana e col costituirsi e propagarsi della famiglia della Chiesa (di Cristo). Nessuna meraviglia quindi, se, fin dagli antichi tempi della Chiesa, San Martino, Panonio di origine, ma vissuto alquanto in Italia e molto in Francia, sia stato grandemente onorato presso tutti i popoli d'Europa. Egli, infatti, fu un valoroso combattente, tanto che, accusato di viltà, volle combattere, inerme, tra il fragor delle armi e contro un nemico assai agguerrito; e inoltre, non ancora battezzato ma già catecumeno, rifiuse splendidamente di tutte le virtù Evangeliche, e specialmente dell'amore verso Dio e verso i fratelli, come quando (cosa ben nota), durante il servizio militare, a un povero intrizzito, che supplicava in nome di Cristo, prontamente e lietamente donò metà della sua preziosa clamide militare, da lui stesso tagliata con la spada. L'altra metà della clamide, subito considerata come reliquia e piamente collocata in una Cappella, dai Re Franchi fu tramutata in stendardo di guerra e in vessillo foriero di vittoria Cristiana. San Martino stesso, poi, ottenuta la dispensa dal servizio militare e finalmente ricevuta la grazia del Battesimo, sia da Monaco come da Abbate e infine da Vescovo di Tours, pur facendo grandi progressi nelle virtù Cristiane, non cessò mai di avere uno spiccato spirito militare, ma ora al servizio di Cristo. Perciò non solo i popoli, ma anche molti eserciti si affidarono al suo patrocinio e, nei pericoli, non invano lo invocarono: fra i primi, invero, i soldati della Gallia e poi i Savoiaardi e i Piemontesi, loro confinanti, e infine gli Italiani tutti.

Stando così le cose, il Segretario Generale per l'Esercito Italiano, con il benplacido del Ministero della Difesa, ci ha chiesto — con intensi voti e per tramite dell'Ordinariato Militare per l'Italia — che benignamente ci degniamo nominare San Martino di Tours, Celeste Patrono di tutta la Fanteria Italiana.

E Noi, invero, ben volentieri riteniamo giusto di accogliere siffatte preci, affinché la odierna proclamazione di patrocinio stimoli alla religiosità gli animi dei Fanti Italiani nello stesso modo che avvenne nella proclamazione dei Patroni Celesti, già decretata per le Armi dell'Esercito. Cosicché, consultata la Sacra Congregazione dei Riti, secondo il contenuto delle presenti Lettere, e in modo perpetuo, mossi da sicura conoscenza della questione e da matura deliberazione Nostra e basandoci sulla pienezza della podestà Apostolica, *confermiamo, stabiliamo e dichiariamo SAN MARTINO, CONFESSORE E VESCOVO DI TOURS, PRINCIPALE PATRONO PRESSO DIO DI TUTTA LA FANTERIA ITALIANA*, con tutti gli onori e privilegi liturgici che secondo il rito spettano ai principali Patroni di Associazioni.

Dato a Roma, presso San Pietro, sotto l'Anello del Pescatore, nel giorno XXIV del mese di Maggio, nell'anno MCXMLI, tredicesimo del Nostro Pontificato.

Per speciale comando di Sua Santità  
In vece del Signor Cardinale Segretario di Stato  
GILDO BRUGNOLA  
Reggente la Cancelleria di Brevi Apostolici

*XII. Pius pápa levele. Megerősíti, hogy Szent Márton a gyalogság védőszentje Itáliában*